

אינטגרציה מול מצוינות

- ראשי-פרקים
- א. תורה לכל
 - ב. הגילוי העצמי
 - ג. כמות מול איכות
 - ד. הבעיה החברתית
 - ה. הצעת פתרון: חינוך הדור

*

א. תורה לכל

לכל ילד יהודי הזכות ללמוד ולהתחנך מכח המצוה המוטלת על הוריו ללמדו ולחנכו.¹ במשך הדורות נתמעטו יודעי תורה בגלל קשיים שמנעו מההורים ללמוד וללמד. התורה נשארה נחלת מיעוטים, וזאת בניגוד לאידיאל התורני. שקדו חכמים למצוא פתרון לדבר, ולבסוף קבע יהושע בן גמלא (בבא בתרא כא,א), כי האחריות לחינוך הילדים תעבור לפרנסי הדור שיקימו חדר לימוד בכל יישוב ויישוב, וידאגו לכך שכל אחד בישראל יזכה להתחנך על ברכי התורה. בתי הלימוד שהוקמו דאגו ללמד את הילדים תורה ולחנכם ליראת שמים (תוס' שם ד"ה כי מציון תצא תורה).

הרעיון של חינוך הדור והפצת תורה ואמונה ברבים מופיע בראשונה אצל אברהם אבינו. אברהם נבחר להיות "עמודו של עולם" (רמב"ם, עבודת כוכבים א,ב) בגלל התפקיד החינוכי שנטל על עצמו. הרמב"ם, בתארו את פועלו של אברהם, מציין שהיו לו רבבות תלמידים.² חכמי הדורות דגלו בלימוד תורה ברבים.³ בתקופת המשנה והתלמוד היו אלפים ורבבות של תלמידי חכמים.⁴ בזמנו של חזקיהו, ידיעת התורה הקיפה את כל שכבות האומה.⁵

- 1 דברים ו, ז; רמב"ם, ספר המצוות מצות עשה יא; הלכות תלמוד תורה א,א.
- 2 שם הל' ג: "עד שנתקבצו אליו אלפים ורבבות והם אנשי בית אברהם".
- 3 ברכות סא,ב: "ומצאו לר"ע שהיה מקהיל קהילות ברבים ועוסק בתורה"; מגילה ו,א: "אלו תאטריות וקרקסיות שבאדום שעתידין שרי יהודה ללמוד בהם תורה ברבים"; סנהדרין ה,א: "ומחוקק מבין רגליו - אלו בני בניו של הלל שמלמדן תורה ברבים".
- 4 הקדמת הרמב"ם למשנה-תורה: "ואלו הם גדולי החכמים שקבלו ממנו ועמהם אלפים ורבבות משאר החכמים".
- 5 סנהדרין צד, ב: "נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו, בדקו מון ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת איש ואישה שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה".

להלכה נפסק כתקנת ר' יעושה בן גמלא להושיב מלמדי תינוקות בכל עיר ועיר (רמב"ם, הלכות תלמוד תורה ב,א).

ב. הגילוי העצמי

המהר"ל (דרשות מהר"ל: דרוש על התורה עמ' יא): המין האנושי שונה משאר הברואים בכך שהם נבראו מושלמים ומוכנים לתפקידם והוא נדרש להוציא את שלמותו מהכח אל הפועל. כדמיון האדמה המוציאה את גידוליה לאחר שנטמן בה הזרע, כך גם האדם. האדם נדרש לגלות את כוחות נשמתו הטהורה והזכרה, שהיא חלק אלוך ממעל, ולגלות את סגולותיה. אם אין האדם מוציא צמחיו ופירותיו הטובים, אזי ידמה לאדמה בורה ושדה בלתי נזרעת.

גם הרב קוק הדגיש את חובת המיצוי האישי המוטלת על כל אחד, ואת הסכנה הנשקפת כשאידאל זה אינו מתממש. "מי שהוא כבר באופן זה של הדעת, שיכול להעריך מערכה שכלית בעצמו, אי-אפשר לו לבוא אל השלמות אם לא יעבוד בשכלו בזה" [מוסר אביך עמ' יז (בהקדמה)]. "והנה האדם שחננו הא-ל יתעלה בינת לב, להשכיל בעניני העבודה לפי ערכו" (שם, עמ' כט). "כל מי שיש בו איזה כח מיוחד צריך להוציאו לשלמותו ככל האפשר לו, ואם לאו הרי לא די שאינו מוציא ממנו תועלת אלא הוא פועל בלבול... לפיכך חייב האדם לחפש בעצמו איזה כוחות מיוחדים מוטבעים בו..." (שם, עמ' פג).

הרב צבי יהודה קוק גם הוא הדגיש רעיון יסודי זה: "החינוך של האיש הפרטי הלא הוא ההוצאה מכח לפועל, מהעלם לגילוי, את הכוחות והכשרונות הנמצאים בנפש הילד בטבעה, או הראויים לפי טבעה להתקבל בה ביותר מתוך ההשפעות החינוכיות השונות. כשגורמי החינוך - ההורים והמורים, הספרות והסביבה של הילד, מותאמים ומכוונים לשכלול כשרונו הטבעי הזה של הילד ופתוחו בדרכי החיים השונים, אז החינוך הוא מוצלח וטוב, ובהפך, כשכשרונות הטבעי הזה של הילד נעזב, אם לא יפותח ולא ישוכלל, כשגורמי החינוך מכריחים וכופים אותו לצד אחר, המוזר לפי טבעו, הרי הוא נעשה בר לא יוצלח. הצלחת החינוך היא באותה מדה שהוא עומד על עמדתו הראויה ושומר את תפקידו, שהוא מתכון כלפי הטבע הפנימי, כאשר ברא האלוקים, להשלימו, לשכללו

ולפתחו על ידי האמצעים הגורמים והמסייעים השונים (לנתיבות ישראל, עמ' 2).

חז"ל, בראותם צורך זה, קבעו כי "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ" (עבודה זרה יט,א), וכך אמרו: "לעולם ילמוד אדם תורה במקום שלבו חפץ" (עבודה זרה יט,א). תלמיד צריך למצוא את הקרקע המתאימה לגידולו בתוכן, בשיטה ובמקום הלימוד.

ג. כמות מול איכות

שתי הדרישות - "תורה לכל" ו"הגילוי העצמי" - מחייבות מסגרות חינוך שונות. הדגש שיושם בבית מדרש פתוח אינו זה שינחה את העוסקים בחינוך הפרט. ריבוי התלמידים בא על חשבון העמקת הלימוד, והדרישה להעמיק בלימוד נועלת דלת בפני תלמידים רבים. דרושה אפוא הכרעה איזו דרך יש להעדיף כדי להגדיל תורה ולהאדירה.

אנשי כנסת הגדולה הורו לחכמי הדור: "העמידו תלמידים הרבה" (אבות א,א), כלומר, יש להעדיף את הלימוד לכול. אך לא הכול הסכימו לכך. "בית שמאי אומרים: לעולם אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר. ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים" (אבות דר"נ ב,ט). בית שמאי מבקשים ללמד רק את מי שיש לו את כל הנתונים המעידים כי הוא עשוי להיות תלמיד חכם, ובית הלל מעדיפים תלמידים רבים אף על פי שריבוי זה יפגע ברמת התלמידים. המטרה היא לקרבם לתורה כהדרתו של הלל באבות: "אוהב את הבריות ומקרבן לתורה" (אבות א,יב). התורה תשפיע על אישיותם - "ויצאו מהם צדיקים וכשרים" אף אם לכלל חכמים לא הגיעו.

גם רבן גמליאל ור' אלעזר בן עזריה נחלקו בעניין זה: "היה רבן גמליאל מכריז ואומר כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש". עם מינויו של רבי אלעזר בן עזריה לנשיא, במקומו של רבן גמליאל, "סלקוהו לשומר הפתח ונתנה רשות לתלמידים להכנס" (ברכות כח,א).

הקושי בבית מדרש פתוח מתגלה בכל חומרתו בבית מדרשו של ר' עקיבא. "אמרו שנים עשר אלף זוגות תלמידים היו לו לרבי עקיבא מגבת

עד אנטיפרס" - כלומר, תלמידים רבי מכל רחבי הארץ. חינוכם של התלמידים אלו לא הצליח, והתוצאה: "יכולן מתו בפרק אחד מפני שלא נהגו כבוד זה לזה". תלמידי ר"ע חטאו, ותחת התקוה שתרבה תורה בארץ ישראל, היא כמעט ונעלמה ח"ו, "והיה העולם שמים" מאידך, על-ידי מיעוט מובחר של תלמידים עלה בידי ר' עקיבא לתקן את המצב "עד שבא ר"ע אצל רבותינו שבדרום ושנאה להם: ר"מ, ר' יהודה, ר' יוסי, ר' שמעון ור' אלעזר בן שמוע והם הם העמידו תורה באותה שעה" (יבמות סב,א). כלומר, החינוך הפרטני, ההשקעה ביחידים בעלי סגולה מיוחדת הניבו פרי והחזירו עטרה ליושנה.

שאלה: "סלקוהו לשומר בית המדרש ונתנה רשות לתלמידים להכנס" - האם אכן זוהי ההוראה להלכה - לפתוח את דלתות בית המדרש ללא שום הגבלה? הרמב"ם (הלי' תלמוד תורה ד,א) פסק, שאין להכניס תלמיד לבית המדרש עד שיהיה הגון ונאה במעשיו. אישיותו של התלמיד, התנהגותו ומעשיו צריכים להיות נאים כדי שיוכל ללמוד עם כולם. הלכה זו סותרת, לכאורה את גישתו של ר' אלעזר בן עזריה שפתח את דלתות בית המדרש לפני כולם.

הרב יחיאל מיכל עפשטיין הסביר (ערוך השולחן יו"ד רמו, כ) שהלכה זו אינה סותרת את תקנת רב אלעזר בן עזריה: מכנסים לבית המדרש לתמיד שאינו הגון, אך אם בא לנגח או לקנטר אין מכניסים אותו אפילו לדעת ר' אלעזר. גם לדעת הרב אברהם די בוטן (לתם משנה הלי' תלמוד תורה ד,א) הלכה זו נקבעה אחרי תקנתו של ר' אלעזר בן עזריה. לדעתו, החידוש שבתקנה על-פיה נקבעה ההלכה הוא, שגם לתלמיד "תם" שאין ידוע אם תוכו כבדו - מותר להיכנס לבית המדרש ואין בודקים אחריו כפי שהיה לפני התקנה, אך אם ידוע שאינו הגון - אין נותנים לו להיכנס. השו"ע (שו"ע יו"ד רמו, ז) פוסק כרמב"ם, אולם הוא מוסיף שגם תלמיד שכלל אינו יודע ללמוד - לא יגורש מבית המדרש (שו"ע יו"ד רמה, ט).

לסיכום - בדילמה זו של בית מדרש פתוח מול סלקציה זו או אחרת (לפי קנה מידה מוסרי - הרמב"ם או אינטלקטואלי - השו"ע), חלוקות הדעות מאז ומעולם.

הרב קוק נדרש לסוגיא זו בהשיבו לרב יצחק אייזיק הלוי, מח"ס דורות - הראשונים, שערער על כוונתו להקים ישיבה בלב לבו של היישוב

החדש ביפו. הרב יצחק אייזיק הלוי חשש שהקמת ישיבה לבעלי כשרונות מיוחדים על-מנת להכשירם להנהגה רוחנית, תפגע בישיבות היישוב הישן בירושלים. בדברי תשובתו (אגרות הראי"ה עמ' קכד - קכה) מגלה הרב קוק דעתו, כי אמנם בימים כתיקונם, ישיבה אין תכליתה רק העמדת גדולי תורה, אלא גם המון רב של בעלי בתים - תלמידי חכמים הגונים, אלא שבעקבות המצב הרוחני התמור שהיה קיים באותה תקופה, יש להדגיש את חשיבותה של הכנת הנהגה רוחנית מתאימה שתוכל לפתור את בעיות השעה של ההתיישבות החדשה. "תכלית הישיבה בראש תהיה שהמצויינים שיתחנכו בה יוכלו להיות רבנים במושבות... המצויינים משיבה כזאת לא יוכלו להיות ממוצעים, שהם כקדורה דלא חמימא ולא קרירא, כי אם גיבורים כאריות במלחמתה של תורה, ומלאים חפץ לרוממה ולשגבה על אדמת הקודש... "כלומר, לדעתו של הרב קוק יש מקום להקים "ישיבה למצויינים". הרב קוק מתייחס בדבריו לתקופה שבה יש צורך באותם "חמישה תלמידים" של ר' עקיבא, אשר עליהם להוות בסיס לתחיית התורה בארץ-ישראל, במקביל לשיבת האומה אליה. האם דרישה זו נכונה גם לדורנו? יתכן שהיום, בעקבות התבססותה של תורה בארץ-ישראל וארגון סדרי החינוך על-ידי המדינה, יש להדגיש קידום של תלמידים רבים. לעומת זאת יתכן ועדיין זקוקים אנו להשקיע בתלמידים מצויינים מתוך דאגה להנהגה רוחנית מתאימה לתקופה זו.

ד. הבעיה החברתית

מדינתנו, ראשית צמיחת גאולתנו, המקבצת נדחי ישראל מארבע כנפות הארץ, מעמידה בפנינו אתגרים חברתיים של גיבוש וחיבור תרבויות, השונות זו מזו במידה רבה. קריטריונים מדעיים אינטלקטואליים כחלק ממסגרות אליטיסטיות וסלקטיביות מפלגים את החברה הישראלית באופן כזה, שאוכלוסייה רבה מרגישה עצמה כשייכת לקבוצה נחשלת ו"שווה פחות".

חלוקה זו, שיש לה מידה גבוהה של התאמה להגדרות חברתיות אחרות - בעיקר עדתיות - מעכיר את האוירה החברתית וגורמת לתחושות קיפוח ושנאה.

מן הצד השני, פתרון "אינסטנט" אינו קיים. עדיין לא הופקו כל הלקחים מניסיון האינטגרציה שנעשה בשנים האחרונות, אך ברור היום, שלא נתמלאו עדיין כל הציפיות שניתלו בניסיון זה.⁶

ה. הצעת פתרון

אנו נמצאים בעיצומו של תהליך מדהים ונפלא, תקומת עם ישראל בארצו. תהליך של גאולה בקצב מהיר, אשר בו התרחשות רודפת התרחשות. עליית מאות אלפי יהודים תוך מספר שנים מועט, דורשת פתרונות מידיים מעשיים של קיום, אך היא דורשת גם הרבה סבלנות וחכמה של ראיית הנולד בטווח רחוק יותר. נראה לומר, שפתרונה של בעיה זו, שאנו דנים בה במסגרת מאמר זה, יהיה בחינוך הדור בשלבים. ברצוני להצביע על שתי נקודות שעלינו לטפל בהן באופן יסודי.

א. הסברת ערך ה"אחדות" באומה - השלמות שבחיבור כל הרבדים הקבוצתיים והפרטיים גם יחד. רעיון האחדות הוא כה חשוב וייחודי בעם ישראל, שהיה מקום לחשוב על קביעתו כמקצוע חובה בכל מגזרי החינוך בארץ.

לשם דוגמה נביא אחד ממאמריו הרבים של הרב קוק בנושא זה. קטע זה ילמדנו על הקשר והחיבור הדרושי לשכבות השונות של האוכלוסייה הישראלית.

"האינטליגנציה חושבת שיכולה היא להיפרד מעל ההמון, שאז תהיה יותר בריאה ברוחה, יותר אצילה במחשבתה. זוהי טעות יסודית טעות שאינה מכרת את הצד הבריא שיש בהכרות הטבעיות, בהרדגשות הטבעיות, ובחושים הטבעיים, שלא נתתקנו, אבל גם לא נתקלקלו על-ידי שום השפעה קולטורית... אמנם לא יוכל ההמון לשמור בעצמו את עצומו וטהרתו, צריך הוא לעזרת גדולי התושיה, המיישרים לפניו את נתיבות עולמו. אבל כשם שמשפיעים עליו עצה ותושייה, כך הוא משפיע עליהם חיים בריאים. והצד המשותף של אצילי הרוח עם ההמון, הוא הכוח המקיים את שני הצדדים על מעמדם היפה, ומשמרם מכל ריקבון והתנוונות מוסרית וחומרית" (אורות הקודש עמ' סד - ששה).

ב. חינוך למידות: כבוד לזולת, ענוה.

6 על מגמת האינטגרציה ויישומה בחינוך הממ"ד, ראה בספרו של יוסף שורצולד: "החינוך הממלכתי דתי - מציאות ומחקר", עמודים 112-135, 154-162.

"ואמנם מי שהוא בעל שכל ישר, אפילו אם זכה להיות חכם גדול ומופלג באמת, כשיסתכל ויתבונן, יראה שאין מקום לגאווה והתנשאות. כי הנה מי שהוא בעל שכל, שיודע יותר מהאחרים, אינו עושה אלא מה שבחוק טבעו לעשות, כעוף שמגביה לעוף, לפי שטבעו בכך. והשור מושך בכוחו לפי שחוקו. כן מי שהוא חכם, הוא לפי שטבעו מביאו לזה. ואילו אותו שעכשיו אין חכם כמוהו היה לו שכל טבעי כמוהו, היה מתחכם גם הוא כמוהו. אם כן, אין כאן להתנשא ולהתגאות, אלא אם יש בו חכמה רבה, הנה הוא מחויב ללמדה למי שצריך אליה, וכמאמר רבן יוחנן בן זכאי (אבות ב, ח) אם למדת ורה הרבה, אל תחזק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. אם עשיר הוא ישמח בחלקו, ועליו הוא לעזור למי שאין לו. אם גיבור הוא, עליו לעזור לכושלים ולהציל לעשוקים. הא למה זה דומה? למשרתי הבית שכל אחד ממונה על דבר מה וראוי לו לעמוד במשמרתו לפי פקודתו להשלים מלאכת הבית וצרכיה, ואין בכאן מקום לגאווה לפי האמת (מסילת ישרים פרק כב).

לסיום, ברצוני להציע גם פעולות מעשיות בכיוון הרעיני של מאמר זה. פעולות חברתיות וחוייתיות משותפות - יכולות לקרב ולחבר קבוצות שונות זו מזו. שלב זה של היכרות וחוויות משותפות קודם ללימוד משותף ויכול להוות קשר קפיצה להליכה משותפת בכל השטחים.

יש, לדעתי, להשקיע משאבים נפשיים וכספיים לביצוע פעילויות משותפות לתלמידים שעדיין אי אפשר להפגישם במסגרת הלימודית, כגון: קייטנות ופעילויות חברתיות וערכיות בנושאים המודגשים במשנתו החינוכית של החינוך הממלכתי-דתי.

מן הניסיון ראינו ב"ה הצלחות בתחום זה.